

ԴԻՒԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ : Պրակ Գ : Կազմեց Ս .Գ . Բարխուդարեան : Լարակազմ , բառածալ , էջ 246 և 262 , լուսանկարներ : Երեւան , 1967 :

Երեւանեան հրատարակութեանց կարեւորագոյններէն է ասիկա , զոր նոր միայն ստացայ չնորհակալութեամբ :

Հայ վիմագրութեան դիւանը իրապէս երազ մըն էր որ կ'երազուէր վերջին դարուս ընթացքին բոլոր լուրջ հնախօսներէն , պատմագիրներէն եւ րանաէրներէն : Այդ երազը իրականութիւն եղաւ չնորհիւ Հայկական ՍՍՀ Դիսութիւններու կամացին (ակադեմիա) : Երեք հատորներ մեղի տրամադրուած են ցարդ , երեք պատկառելի եւ շատ մեծարժէք «պրակչներ» , որոնցմէ ուսանողնը կազմեց Յ . Ա . Օրբելիի անզուգական ողբացեալ մեծ զիտնականը , Անի քաղաքի վիմագրութիւններով (Երեւան , 1966) : Երկրորդը կազմեց Ս . Գ . Բարխուդարեան՝ Գորիսի , Սիսիանի եւ Ղափանի չրջաններուն վիմագրութիւններով , եւ հրատարակուեցաւ առաջին պրակէն առաջ (Երեւան , 1960) : Երրորդ պրակը դարձեալ Մ . Գ . Բարխուդարեանի անխոնջ ջանքերով : Երկայ խիստ արժէքաւոր հատորն է Վայոց Չորի , Եղեղնաձորի եւ Ազիզրէկովի չրջաններուն :

Որեւէ տարակոյս չունինք որ մեր պատմութեան վաւերականութիւնը ամենախոչը չափով կախեալ է մեր ձեռագրական յիշատակարաններուն , ինչպէս նաև վիմագրութեանց հրատարակութենէն : Զեռագրական յիշատակարանները , զոնէ մինչեւ ԺԶ դարու սկիզբը , գրեթէ ծանօթ են եւ եղած հրատարակութիւնները՝ մանր մունք վրիպակներէ զատ , վստահելի են ուսումնասիրողներուն համար : Սակայն վիմագրութիւնները իրենց յատուել (վակագրութիւն , անմատչելի տեղ , մարդոցմէ եւ բնութենէ եղծուած) սկանաներով դժուար թէ վստահելի կարենայինք սեպել : Անչուշ անառարկելի բացառութիւն կը կազմեն վաստակաւոր մեծ զիտնական Փրօֆ . Կարօ Ղաֆադարեանի հրատարակութիւնները (Սանահին , Հաղբատ , Յովհաննավանք) , իրենց խրդամիտ ընթերցումներով : Այժմ առոնց վրայ ահա կ'աւելինան վիմագրութեան դիւանի այս պրակները :

Էջ 5 , Բարխուդարեան իր «առաջարան»ով կը չեցուէ Վայոց Չորի չինարարական կարեւորութիւնը մեր մշակոյթին մէջ : Սիւնիքի այդ կարեւոր մշակութային կեդրոնը (Վայոց Չոր , Եղեղգսի) ողբացեալ զիտնական Գարեգին Սրբազն Յովսէփեան արդէն ծանօթացուցած էր մեղի իր Խազրակեանց եւ Պոչեանց մասին եռահատոր բարձրորակ աշխատութեամբ : Մ . Բարխուդարեան տալով 813 վիմագրութեանց զիտական ընթերցումը (որոնցմէ 328ը առաջին անգամ կը հրատարակուին) , մեր անհունա երախտապարտ կը թողու : Մենք վստահ ենք անոնց հարազատ ընթերցման համար : Փրօֆ . Կարօ Ղաֆադարեանի այս պրակին խմբադիրը ըստալ մեծարոյն առհաւատչեան է վիմագրութեանց կարելի եղած հարազատութեամբ ընթերցման :

Էջ 9 , ամփոփ կերպով կը ներկայացուին գրեթէ աւերակ Գնդեվանքը , ինչպէս նաև Գնդեվազ զիւղը : Կը տրուին 30 արձանագրութիւններ (12ը անտիպ) : Իւրաքանչիւր արձանագրութիւն ներկայացուած է քննական զիտողութիւններով եւ նախկին հրատարակութեանց յիշատակութիւններով :

Հետղհետէ կը տրուին կեչուտ (որ Վայոց Զորի Հնագոյն զիւղերէն կը սեպուի, որուն զերեղմանատան տապանաքարերը եւ խաչքարերը ժամանակին դործածուեր են Արփա զետի վրայ շինուած կամուրջին համար), Զերմուկ, Հին Սոյլան, Մող աւան, Աղարակածոր, Բոլարերդ, Էրթիչ, Արենի, Աղաւնածոր: Հոս կը ներկայացուի առաջին անդամ խաչքար մը (թիւ 97), որուն արձանագրութիւնը կը տրուի. «Ես Ասկանդար Մոմկա որդի զիսաչտուչ դարձոցի...» եւալլին: Այս Մոմիկը կը նոյնացուի մեր արուեստին մէջ լաւ ծանօթ Մոմիկի հետ, որ ըստ արձանագրութեան ունի Ասկանդար (Աղեքսանդր) անունով որդի, այլուստ բոլորովին չիշուած: Բարխուղարեան կը հաւաստէ որ «խաչքարը շատ մէծ է», բայց հասարակ մշակումով» (էջ 39) եւ արձանագրութիւնն ալ չափազանց անկանոն եւ անհաճ: Ասիկա նկատելով պէտք է խորհիւ, որ եթէ Մոմիկը մեղի ծանօթ Մոմիկն է, որեւէ առնչութիւն չունի խաչքարին կազմութեան հետ եւ Ականդար Մոմիկի մահէն շատ վերջ կազմած կամ էազմել տուած է խաչքարը իր արձանագրութեամբ: Մեր ալ համոզումն է որ Մոմիկ Կիլիկեցի չէ այլ Սիւնեցի, ոչ ալ կուսակրօն կամ վարդապետ: Շարունակելով, կը տրուին վիմագրութիւնները կարմրաշէնի, Գիոյարասի, Հերէշերի:

Աստ կու գան Արկադի եւ Սր. Խաչ վանքի վիմագրութիւնները, ինչպէս նաև Թանատի վանքին, Վերնաշէնի, Բոլորածորի (Ապիտակւոր Ասուուածածնայ վանք): Բարխուղարեան խօսելով հոն գտնուող «աշխարհիկ եւ հոգեւոր» արժեքաւոր պատկերաքանդակներուն մասին, զանոնք գործ կը նրկատէ Մոմիկի: Դժբախտաբար բերուած պատճառաբանութիւնները չեն բաւեր եղած Ենթագրութեան համար: Մոմիկ սովորաբար կը սոորագրէր իր աշխատութիւնները, որով եթէ ինքն էր այս յուշարձաններուն հեղինակը, ան անփարան պիտի սոորագրած ըլլար զանոնք: Շարունակելով, կը տրուին Խոտորալեզ, Եղեգիս, Արատեսի վանք (թիւ 363 արձանագրութեան վրիսակ՝ զոր Սի ոք պէտք է ըլլայ զոր Սի ոք: Զէ նշանակուած հրատարակուած վրիսակէններուն մէջ), Հերմոնի վանք, Յաղաց Քարի վանք, Շատիվանք, Հորս, Քարաղյուս (թիւ 523 զԱնուցիչն իմ սրբագրէ զԱնուցիչն իմ), Մելիմի կարաւանատուն, Մարտիրոս գիւղ, Գիոմուր գիւղ, Գիարուտ, Խաչիկ գիւղ (Խոտակերաց վանք), Նորավանք Ամազուի (թիւ 685ի ընթերցման բանքն Ապանին սըրբագրէ՝ բնագրին ճիշդ բանքն Սպանին), որմէ վերջ կը տրուին ՀԸ տախտակներով 263 դոհացուցիչ լուսանկարներով յիշատակարաններուն պատկերները:

Վերջապէս կը տրուին խիստ օգտակար ցանկերը յատուկ անուններու, տեղանուններու եւ առարկայական արձանագրութեանց մէջ դործածուած:

Հատորին վերջը կցուած է «նկատուած վրիսակներ»ու թերթիկ մը, ուր գժրախտաբար բոլոր վրիսակները չեն նշանակուած: Անտարակոյն նման խիստ կարեւոր եւ մէծարմէք զործի մը տպագրական փորձերը նայողը պէտք է աւելի լրջութեամբ եւ զգուշութեամբ սրբագրէ: Մենք առանց հետապնդելու պատահարար հանդիպեցանք վերը յիշուած վրիսակներուն: Գիտակոն նըման գործի մը փորձերուն սրբագրութիւնը պատասխանատու աշխատանք է եւ միայն ձեռնհամ մարդոց տրուելու է սրբագրութեան պատիւը:

Հակառակ այս արժեքաւոր աշխատութեան պատճառած դոհացումին, զժրախտաբար վրդովում մը կը տիրապետէ հողիս եւ մտքիս: Ս. Գ. Բարխուղարեանի հոս մէծ աշխատանքով եւ խնամով ներկայացուցած 813 վիմագրաբեանի հոս մէծ աշխատանքով եւ խնամով ներկայացուցած 813 վիմա-

գրութեանց մէկ կարեւոր մասը այլեւս զոյտութիւն չունի : Անոնք կամ վահառա-
լորէն ջարդուփշուր եղած, կամ արդիական շինանիւթի տեղ դործածուած,
կամ այլապէս անհետացած են : Ուրիշ կարեւոր մաս մը եղծուած, թափուած
եւ այլ կերպով այլեւս անզոյ են : Ինչ որ սահմոկեցուցիչ է, անոնց մէջ կան
անփոխարինելի վիմադրութիւններ, եւ այս ամէնք պատահած են վերջին հա-
րիւր տարուան բնթացքին : Մենք որ Հոգեկան սարուուով կր վերյիշենք մեր
հնագարեան ձեռադրական կորուստները, ցաւալիօրէն քիչ կ'արդրագառնանք
վիմադրական մէր հսկայական կորուստներուն, եւ զեր այսօր իսկ ի վիճակի
չենք զանոնք հարկ եղածին պէս պահելու եւ պահպանելու : Անշուշտ վիմա-
դրութիւնները ձեռադրիներ չեն որ կարենանք հեշտութեամբ փոխադրել, պա-
հել, պահպանել, եւ սակայն ձեռադրիներու չափ ամենակենսական են մէր մր-
շակոյթի եւ մէր ազգային պատմութեան համար :

Ուրեմն, առ ի չորյէ բաւագրին՝ մենք անհունս կրկին եւ կրկին ե-
րախտապարու ենք Օրբէլիի, Ղաֆաղարեանի, Բարիսուղարեանի և նմաննե-
րուն, որ վիմադրական այս հատորները կու տան մեզի :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԵՐԴԵԲԸԼ : Գրեց Հ. Միքայէլ Վ. Յովհաննէսեան : Թղթա-
կազմ, փոքր բառածալ, էջ ԺԶ եւ 1016, պատկերազարդ : Ս. Ղազար,
Վ. Ա. Ե. Ս. Խ. կ., 1970 :

Մեծածաւալ եւ արժէքաւոր զործ մըն է որ մեզի կուտայ Հ. Միքա-
յէլ Վ. Յովհաննէսեան, Վենետիկեան Մխիթարեան Հայրը : Գնահատելի է Գա-
լուստ կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Հայկական Մատենաշարը, որ յարմար
զտեր է այս բաղմաշխատ զործը հրատարակելու : Մենք արդէն համեզ ճաշակ
մը սոտացած էինք քանի մը յօդուածներէն որոնք Հայր Միքայէլ հրատարա-
կեց Բագրատիւլի էջերուն մէջ : Հ. Վահան վ. Յովհաննէսեան իրաւունք տնէր
հրագարակաւ զանգատելու որ այսպիսի կարեւոր աշխատութիւն մը անտես
մնացած էր հայ մամուլին մէջ : Արդարեւ բաւական զժուար պիտի ըլլար այս
հատորը դրախոսելու համար ծայրէ ծայր կարգալ, որով զաղանքի մը չէ թէ
ինչո՞ւ չըրախոսուեցաւ ցարդ : Մենք նոր սոտացանք հատորը, եւ ժամանակ ա-
ռաւ կարգալ ու դրախոսելու : Հատորէ աւելի էջերով զիրք մը, դյաստրարար
տեղադրական, հնախօսական եւ պատմական, ժամանակ կ'առնէ կարգալ,
ժարսել եւ դրախոսել, անշուշտ եթէ տպագրուած զրքին պարզ նկարագրակառ-
նը չէ «գրախօսութիւն»ը :

Նախ կ'աճապարենք տպագրական զիտուղութիւն մը հոս նշանակելու :
Մենք շատ զժուար զտանք՝ զիրքը իր այս ներկայ ամրողջութեամբ եւ ազա-
գուն կազմով կարդալոր : Հատորը ծանր՝ բատ մէր սովորութեան չկրցանք մէր
ձեռքերով բռնել կարգալու համար : Եւ միշտ վախցանք որ տկար կաղմը ամէն
վայրկեան կրնայ զիրքը երկու կամ աւելի մասերու բաժնել մէր ձեռքերուն
մէջ : Թէ ինչո՞ւ երկու հատորներով չէ տրուած այս սուսարաթերթ զիրքը՝
անմեկնելի պիտի մնայ ինծի : Ո՞չ այ ըմբռնելի է թէ ինչո՞ւ այս և առոր նման,
նու ժանաւանոյ ձեռադրաց սոսուարաթերթ հատորներ, կիւլպէնկեան Հիմնար-
կութեան Հայկական Մատենաշարը արժանի չի գտնելը կարծրակողք լոթա-
կազմ հրատարակելու, որոնք թէ՛ զիրութիւն կու տան զիրքը կարգալու և
թէ՛ զանոնք ապահով եւ անօնաս դրագարակներու վրայ զետեղելու :

Հատորին սկիզբը նախ կայ Հ. Մ. վ. Ճանաչեանէ «Եախօսարան» մը,